FRI-2G.405-1-LL-04

"WE ARE IN A HELLISH SITUATION": FOLK SUFFERING IN THE NOVEL "UNDER THE YOKE" BY IVAN VAZOV[8]

Senior Assistant Nikola Benin, Ph.D
Department of Bulgarian Language, Literature and Art
"Angel Kanchev" Univesity of Ruse
E-mail: nbenin@uni-ruse.bg

"... ние се намираме во чрево адово;
само да мръднем и ще ни изколят
като овци. Отникъде помощ няма да
ти доде".
(Иван Вазов, "Под игото")

Abstract: *The study analyzes the suffering of the Bulgarian people during the "yoke". This gives new dialogical chances for the work to speak in up-to-date human language in understanding the soul of the Bulgarian people. Through the stories of the grief of the Bulgarian, I try to introduce and present key psychological and anthropological problems, such as: the problems of residence and human anxiety in the historical times of the Ottoman Empire. The study emphasizes the fear that has been accompanying the being of the people since the beginning of the novel when grandmother Ivanitsa frightened the youngest son of Chorbadji Jordan to its end - the crushing of the April Uprising when Boyko Ognianov wept at the terrible sight of the Turkish outrage. It is concluded that with the first Bulgarian novel Ivan Vazov set the model that builds the idea of the tragedy of the Bulgarian and he has shown the markers through which it can be perceived and appreciated.*

Keywords: *Folk suffering, novel, "Under the Yoke", Ivan Vazov*

ВЪВЕДЕНИЕ

Поради дългото влияние на един отражателен рефлекс в нашето литературознание прочитът на романа "Под игото" от Иван Вазов е съсредоточен предимно в изясняването на духовното израстване на българския народ, стигащо до неговото символно "пиянство". Оттук много често се натъкваме на свидетелства и изследвания за това как "... в няколко деня, тайно и полека, народът порасте на няколко века", как чорбаджи Марко отсича своята череша, за да бъде направено емблематичното черешово топче и как променя смисъла на своята молитва, как Бойчо Огнянов подготвя хората от Бяла черква и околните села за Априлското въстание. Срещат се множество статии и студии за присъствието на историческия факт, април 1876, като обект на изображение във фикционалното пространство, който като значима конструктивна част в корпуса на текста задава смисли, поражда представите за ценности, представя предизвикателствата в света, презренията към поробителите, опованията във времето. Такива са критическите прочити на Милена Цанева с „По страниците на „Под игото"" (Tzaneva, M., 1989), Милена Кирова с „Вазов и другите българи в романа „Под игото" (Kirova, M., 1992), Светозар Игов с „„„Под игото" като национална епопея" (Igov, Sv., 1995), София Ангелова-Дамянова с „Другото лице на бунта" (Angelova-Damyanova, S., 2011) и др. В тази смислова посока на интерпретация е и нашата статия „От счупените керемиди до ехото на черешовото топче в романа „Под игото" на Иван Вазов" (Benin, N., 2012). Според Валери Стефанов: „Дебатът в днешното българско литературознание е за това, как „помни" „Под игото", как и какво избира да помни нацията от годината 1876, е изключително продуктивен. Той открива изследователска област дълго

[8] Докладът е представен в секция Литературознание на 28 октомври 2017 с оригинално заглавие на български език: "НИЕ СЕ НАМИРАМЕ ВО ЧРЕВО АДОВО": НАРОДНОТО СТРАДАНИЕ В "ПОД ИГОТО" ОТ ИВАН ВАЗОВ

затуляна от умишленото говорене за „бащите на нацията” и за славните времена, които са ни превърнали в българи. Националният нарцисизъм винаги е работил така – да си нагласим образ, в който да се харесаме, да ни и е приятно, уютно. Няма значение доколко е достоверен този образ, с цената на какво е постигнат” (Stefanov, V., 2004). Стефанов посочва като особено активни в този дебат Инна Пелева с нейната книга „Идеологът на нацията. Думи за Вазов” (Peleva, I., 1994) и Албена Хранова със статията „Април 1876: намяляване на езиците” (Hranova, A., 1995).

Нека се опитаме да излезем извън този отражателен рефлекс и да се обърнем към човекобезпокойствата на българина в проблемно-естетическото съдържание на романа на Вазов. Интересно е, че самото заглавие “Под игото” отвежда към един такъв изследователски подход; то продуцира устойчиви представи и образи за кризис в човешката душа, за дисхармония, угнетяване и трагедия. “Под иго” или потисничеството поражда чувството на страх и неувереност, на униние и на потиснат дух. Към подобна рецептивна стратегия насочва и Силвия Недкова: “Когато Вазов е написал „Под игото“, той е създал рамка, в която да се вмести представата за изживяната трагедия на народа ни, дал е маркерите, през които тя да бъде оценена. Това са основните достойнства на този роман, който е написан по-скоро в стилистиката на европейската популярна сантиментална литература от края на XIX век” (Nedkova, S., 2017). Така целта на нашето изследване е да се дадат нови диалогични шансове на романа “Под игото”, да го накараме да проговори на различни, актуални, човешки езици. **На езика на страданието.**

ИЗЛОЖЕНИЕ

За болката, унижението и оскърблението на народа в творбата на Вазов се говори от различни гледни точки в целия наратив, но тонът е винаги един и същ – тъжен и трагичен. Народната мъка и терзание са разположени между “турците ще дойдат да те грабнат” в началото и “ревотът и писъците на нещастниците” накрая. Още в първа глава “Гост” е въведен психологически ефекният модус на страха от турците, който винаги в текста на романа е обвързан с тормоза и гнета. Иначе казано, това е болезнено безпокойство. Баба Иваница плаши “най-малкото човече” в чорбаджи Марковия род с османците, които ще дойдат и ще го отмъкнат, ако не заспи. През вековете в колективното несъзнавано в поробения български свят, според теорията на Карл Густав Юнг (Yung, K., 2016), турчинът се превръща в архетипен образ на жесток грабител, мъчител и угнетител. Мълвата разпрозстранява този архетип, прави го тайнствено зловещ и всеприсъстващ – “Ех, така зная аз – отговори баба Иваница, – и нази са с турци плашили”. Валери Стефанов обобщава: “Но не са само конкретните агарянски насилия, които владеят робското пространство, то е изпълнено със страшни образи, страшни слухове и страшни имена” (Stefanov, V., 2010).

Така началото на сюжета подготвя рецептивните нагласи на читателя за жестоки безчинства, безчовечни деяния, ярки противопоставяния между българи и турци. Българският народ е обречен да живее в постоянен страх, да бъде запокитен в тъмната нощ на “игото”, да страда, защото е застрашен неговият живот. В този смисъл пространството на робството очертава зони на множество човекобезпокойства, на лишаване на човека от един достоен живот. Победителите удостоверяват своята власт над земята, като установяват режим на насилие и упражняват постоянен контрол над поведението на хората. Няма зона в българския свят, която да не е място за похищение и на нагли издевателства. Дори домът на чорбаджи Марко, ограден със зид, не е защитено пространство от набезите на турците – “в тоя час вратнята се похлопа яката” и на турски се чува глас “Чорбаджи, отвори!”. Двете заптиета нахлуват в къщата на Цанко, където настояват да им заколи пиле и да им опържат яйца с масло – “Не дрънкай, гявур, ами по-скоро кажи на булката да сготви вечеря... Или мислиш да ни гощаваш с твоята гявур-ошав чорбасъ и орехови черупки”. Домът е поруган от убийството на дядо Стойко, бащата на Петър Овчаров. Турците не се свенят да осквернят и мъжката черква в Бяла черква, търсейки Бойчо Огнянов.

Всяка деспотична власт обаче носи в себе си огнища на подривност и опозиция. Тази съпротива се поражда от мъката и болката на народа, от неговото нежелание да бъде повече жертва на тормоз и насилие. Така че пътят към необикновеното "пиянство" и извисяващия жест на героизъм и саможертва минава през страданието. Големият идеологически залог на романа "Под игото" е да покаже как от самото дъно на болезнените преживявания в човешката душа, може да се надигне онази титанична сила, с която да се извоюва българската свобода. Най-напред тази неподозирана духовна енергия е насочена към отмъщението за защитата на честта на рода. Дори революционерът Иван Краличът във втора глава "Бурята", преди да стане вдъхновител на подготовката на Априлското въстание, ще убие двамата турски разбойници, Емексиз Пехливан и Топал Хасан, за да не "осрамотят" Марийка и старините на воденичаря, дядо Стоян. Разказвачът Вазов държи да опише как се зараждат силите за борба и гневът за мъст у Краличът. Неколкократно е казано, че действията му са извършени "машинално", "като насън", с което се внушава представата за подсъзнателно деяние. Още тук можем да изведем едно от основните смислови ядра, които работят в текста. В разказа отчетливо действат вроденият инстикт за защита на честта, необузданата ярост за наказване на злосторните посегателства срещу човека и всичко това ще прерасне в „самонадеяност, която приближава до лудост" или символно казано до "пиянството на един народ". Великите общочовешки идеали ще сменят стихийните, инстиктивни актове за отплата:

"Но като видя, че ще бъде зрител на много по-ужасно нещо, и когато чу, че воденичарят викаше Марийка на помощ, луд гняв и отчаяние запали кръвта му. Той досега не беше видял кръв, но турците му се видяха като мухи. Умора, слабост, колебание, всичко го остави. Ръката му машинално пресегна и взе брадвата; той машинално излезе из дупката си, машинално мина, като се сниши зад чувалите с жито; изправи се побледнял като мъртвец, спусна се въз Емексиза, който стоеше гърбом, и заби брадвата в тила му. Всичко това той извърши като насън."

Текстът във втора глава говори, освен за защита на честта на рода, за страх, и за страдание. Ако в първа глава "Гост", тревожността и безпокойството са завзели съзнанието на част от народа – "Ех, така зная аз – отговори баба Иваница, – и нази са с турци плашили", то тук, в пространството на робството, страхът на дядо Стоян и на Марийка е болезнено проявен, осезаем, реален – "Воденичарят, обезумял от страх при мисълта какво го очакваше сега да види, ревеше като звяр за помощ, която не очакваше в това пусто място". Изяснявайки "семантиката на робското пространство" в романа "Под игото", Валери Стефанов пише: "Робът е човек с особено отношение с пространството. Подчинен на чуждата воля, той е под-поставеният, намиращият се "под ръка" на своя повелител. И пътят, и къщата, и полето, и гората са еднакво опасни за него, защото навсякъде той е изложен на произвола и хаоса. Липсват или са силно разколебани онези социални места, в които индивидът да се усеща защитен, намерил поне минимални гаранции за своята сигурност. "Чревото адово" е най-точното определение за местоположението на българския свят – с този образ бай Марко дефинира вековната тъмнина и мъка в чудовищната утроба на чуждата империя" (Stefanov, V., 2004).

Дядо Стоян не се безпокои за своя живот, готов е да грабне брадвата и да се бие с двамата турски разойници. Воденичарят се страхува за Марийка да не бъде озлочестена. Светът на българина, живеещ в "под иго", особено когато е отвъд общността на града, не разполага с никакви способности на отклик и съпричастности, откъм него се носят само трагичните звуци на самотността и безпомощността. "Во чревото адово" човекът наистина може да има спасение единствено от щастливата случайност, свързана в случая с криещия се Иван Краличът. Беда и болка тегне над битието на беззащитния и зависим човек. В този епизод от сюжета страхът и страданието са взаимообвързани, така че можем да говорим за сдвоени негативни чувства. Разказвачът пояснява: "Страшна безнадеждност, мъка, страдание се изписаха по лицето му."

Човекът, който се страхува от турците и страда от техните жестоки безчинства, е мислен от различен страгечески повествователн ракурс, с цел да се изгради пълна и реална

картина на живота "под иго". Над българина е надвиснал агарянският ятаган и тъкмо невъзможността да се предпази от него ражда плахостта и тревогата. Иван Вазов описва различни видове страх, който не просто фиксира душевното състояние на персонажа, но и представя неговия характер, устойчивото му ежедневно поведение, манталитета и светоусещането му. С това казваме, че негативните човекобезпокойства много ясно арбитрират поведението на индивида в робския свят. Така се открояват мъжете страхливци, които се крият зад своите смешни думи и комични охранителни постъпки. Те нямат надличен дълг към историческото време и не са отговорни за състоянието на битието народа. По този начин те са противопоставени на мъжете юнаци, на жертвоготовните личности в Отоманската империя, които са на Зли дол, в огъня, където изгарят за свободата на отечеството.

Един от тези страхливци е Иванчо Йотата, който в познатия ни начин на говорене в повестта "Чичовци", маскира своята боязливост и се стреми да изглежда "мужествено".

"Като виждам всемирната тишина по улицата, рекох си: от това трябва да те е страх, Иванчо; па се повърнах, та минах през заднята порта, сиреч, та излязох в сляпата улица, от сляпата улица през бай Недковата врачка, та през Махмудкини, та през купището на Генка чичов, та право в конака. Влизам, гледам и тозчас обаждам дръзновено на онбашият, че у вас има разбойници и кокошките хвърчат из двора."

Така, както в гротесковия образ се смесват различни културни контексти, се изгражда и езиковият стил: високопарните изрази преливат в битовото слово, претенциозният език се оказва преплетен с простонародна реч. Любовта към спекулация с думите има отвъд стилно-фигуративен характер; сплитайки в единство безкрайно отдалечените пластовете на културно-езиковия опит на българина с травиалното говорене, Иванчо Йотата всъщност се стреми да покаже себе си като герой. В действителност той е антигерой и страхът го води през лабиринт от улици, порти и вратички "право в конака". Иванчо „дръзновено" съобщава на онбашията за мнимите разбойници, не толкова, защото е загрижен за безопасността на чорбаджи Марко, колкото, че те могат да отидат и в неговата къща. Затова и комшулукът е предвидливо заключен – "А Лала стои зад мене, държи ме за сестрето. "Къде? – казва. – Да не скочиш у бай Маркови?". Няма нищо, мари – казвам й, – заключи комшулука откъм бай Марка." Изправени сме пред комична ситуация, която заедно с изкуственото и смешно говорне, изгражда образът на страхливия Иванчо Йотата. Чрез нея се оформя и внушението за естествения женски страх и фалшивото мъжко безстрашие, за искрената загриженост и мнимата защита. Йотата привидно успокоява жена си, а в действителност я изпраща тя да заключи комшулука.

Неимоверният страх от агаряните поставя в комична ситуация и отец Гедеон, който кара игуменът Натанаил да се задуши от смях. Малодушният монах предизвиква и у читателите язвителен присмех и ирония. По законите на художественото мислене човешкото тяло на отец Гедеон, излизащо от магерницата, за да провери дали е готов обядът, се оказва съсредоточие за пораждането на комизма. За Вазов тялото на чревоугодния монах е изпълнено с мързел, покой и блаженство. Ето как е описано то в главата "Геройство": "Отец Гедеон беше тумбест, тумчест, валчест, блажен като пълен шарлаганев мях. Малкото движение, което беше направил, изкара обилен страдалчески пот по лицето му." За дебелия монах смисълът на живота не е свята духовна категория – той има гастрономически статут: смисълът не е в търсенето на религиозното блаженство, а стремеж към блаженство на засищащото се тяло. В този смисъл противоречието между "възвишеното" и "нищожното" (Кант), "вътрешната пустота" и "външната притежаваща значимост" (Чернишевски), телесното и духовното произвежда комизма.

Освен външния вид комична е и речта на отец Гедеон. Тя е лукаво оправдателна и претенциозно приповдигната. Особено място в нея заемат думите, заети от богослужебната лексика, чрез които се осъществява реторично-ефектно говорене, в което силата на словото прикрива слабостта на духа и проявата на страх. Ето защо може да се каже, че не само потта по лицето е "страдалческа", страдалчески са и чувствата в душата на не богобоязливия, а на житейски боязливия отец Гедеон:

"– Отче Натанаиле, не е за труда: за труд и за живот подвижнически се нахождаме в тая света обител, но времето е лошо.

– Че това време лошо ли е? През мая разходка да направиш, на здравето ще ти помогне.

– Времената, отче, времената! – издума живо отец Гедеон. – Вижте, доктора го вързали и може християнинът на погибел да иде. Агарянци род немилостивий. Пази боже, ако ме набедят, че бунтувам народа, тогава и манастирът ще пострада. Опасност великая."

Обобщението се налага само. Жестоките безчинства на агаряните предизвикват страх, болка и страдание у народа. Тази боязън е болезнена при едни от персонажите, а при други – комична и смешна. Пребиваването "во чрево адово" поражда обезумяване от страх, но и безумно човекобезпокойство, проявящо се като малодушие и липсата на желание да се промени робското статукво. Оттук, страхът и малодушието нямат само персонални измерения, не засягат само живота на Иванчо Йотовци и отец Гедеоновци – те застрашават спасението на българския свят от османците. Обсъждайки впечатляващите маршрути, начертани от "робския страх", Валери Стефанов пише: "Бяга Иванчо, носи се в безкрайната несвършеност на глаголната форма, в безкрайните извивки на комичното спасение. Спасява се Вазовият герой като символ на вековното робско бягане на българските Иванчовци през комшулуците на страха. И ако направим една съпоставка, ще видим, че Йотата и Огнянов са две измерения на бягащия човек. С тази само разлика, че единият бяга от реални преследвачи и обслужва "високата" романова авантюрност, а другият бяга от мними преследвачи и служи на комизма на изображението" (Stefanov, V., 2004).

Съществен момент, свързан със страданието на българския народ, е описанието в главата "В Ганковото кафене" на безпощадното отмъщение на турците след "нещастното старозагорско движение". В този смисъл страданието е маркер на историческото време. Мъката, болката и унижението са осмислени като съдбовни трагически състояния, които позволяват по-лесно да се проумее животът на българина в "под иго". Кръвожадните убийства и нагли плячкосвания съсипват българския свят, носят оскърбление и смърт на човека, отвеждат към робското пространство на хаоса и ужаса.

"Ала след нещастното старозагорско движение, през септемврия, турското население се сепна и яростта му избухна в кървави злодейства над българите. На пушечните гърмежи въз голите сипеи то отговаряше с куршуми на български меса; на бунтовните песни на българките отговаряше с изнасилване сестрите им или с прерязване гърлата на братята им. Турците убиваха безоръжни пътници, палеха, пленяха и деляха със заптиетата плячките. Цяла Тракия писна кански от насилия и зверщини."

Страданието е силната позиция на Иван Вазов, защото то му осигурява възможност да внушава представата за непоносимостта на турските зверства и да гради идеята за премахването на тези злодейства чрез единна борба. Болезнените човекобезпокойства са начин да се проповядва кодекса на състраданието и са отправен пункт да се говори за българина с термините на националното и екзистенциалното битие. Тук е мястото да припомним, че Хайдегер нарича човека "битие-в-света" и "съ-битие" (Haydeger 2005). Превърнато в литература, страданието очертава онези граници на българското робско пространство, където стоновете са кански, плачът е потресаващ, молитвите не са чути... Скръбта е силен емоционален капитал на демиурга, на твореца Вазов, като "идеолог на нацията" (Пелева), да прави светове. Знайно е, че векове българският свят не съществува географски. Ето защо с романа "Под игото" писателят се стреми да очертае неговите духовни граници от страданието в пъкала или, според сполучливата метафора, "во чревото адово" до необикновеното "пиянство" и полета на въстаническите дружини на Зли дол.

ИЗВОДИ

Въз основа на нещата, казани дотук, можем да направим следните изводи:

Романът "Под игото" правдиво и покъртително е документирал регистрите на страданието на българския народ.

Творбата на Вазов е проследила пътят от мъката и болката на народа до неговото необикновено "пиянство".

Романът е отключил емоционалните импулси на страха.

Романът е очертал духовните граници на живота "под иго" от "чревото адово" до извисената българската Голгота – Зли дол.

REFERENCES

Angelova-Damyanova, S. (2011). Drugoto lice na bunta. *Balgarska literature. Kriticheski etyudi.* Burgas: LIBRA SKORP, p. 31–38. (***Оригинално заглавие:*** *Ангелова-Дамянова, С., 2011. Другото лице на бунта. – В: Българска литература. Критически етюди. Бургас: ЛИБРА СКОРП, 2011, с. 31–38.*)

Benin, N. (2012). Ot schupenite keremidi do ehoto na chereshovoto topche. *Balgarska literature. Kriticheski prochiti. T. 1.* Ruse: Izdatelski center pri Rusenskiya universitet "Angel Kanchev", p. 9–16 (***Оригинално заглавие:*** *Бенин, Н., 2012. От счупените керемиди до ехото на черешовото топче. Българска литература. Критически прочити. Т.1. Русе: Издателски център при Русенския университет "Angel Kanchev", с. 9–16.*)

Igov, Sv. (1995). "Pod igoto" kato nacionalna epopeya. *Tvorbi ot balgarskata klasika.* Sofiya: Prosveta (***Оригинално заглавие:*** *Игов, Св. 1995. „Под игото" като национална епопея. – В: Творби от българската класика. София: Просвета.*)

Kirova, M. (1992). Vazov i drugite balgare v romana "Pod igoto". *Text i smisal.* Sofiya: UI "Sv. Kliment Ohridski" (***Оригинално заглавие:*** *Кирова, М., 1992. Вазов и другите българи в романа "Под игото". – В: Текст и смисъл. София: УИ "Св. Климент Охридски".*)

Nedkova, S. (2017). Pisatelyat kato arhitekt na istoriyata. *Ploshtad Slaveikov* (***Оригинално заглавие:*** *Недкова, С., 2017. Писателят като архитект на историята. – Площад Славейков.*)

URL: http://www.ploshtadslaveikov.com/pisatelyat-kato-arhitekt-na-istoriyata/

(Accessed on 24.09.2017).

Stefanov, V. (2004). "Pod igoto" sred ezitzite na "igoto". *Tvorbata – myasto v sveta*. Sofiya: IK "Diogen. bg" (***Оригинално заглавие:*** *Стефанов, В., 2004. "Под игото" сред езиците на "игото". – В: Творбата – място в света. София: ИК "Диоген". bg.*)

Stefanov, V. (2004). Uvod v semantikata na robskoto prostransvo. *Tvorbata – myasto v sveta.* Sofiya: IK "Diogen", p. 82–90 (***Оригинално заглавие:*** *Стефанов, В., 2004. Увод в семантиката на робското пространство. – В: Творбата – място в свта. София: ИК "Диоген", с. 82–90.*)

Stefanov, V. (2010). *Balgarska slovesna kultura*. Sofiya: UI "Sv. Kliment Ohridski", p. 81 (***Оригинално заглавие:*** *Стефанов, В., 2004. Българска словесна култура. София: УИ "Св. Климент Охридски" с. 81.*)

Haydeger, M. (2005). *Bitie i vreme*. Sofiya: AI "Prof. Marin Drinov" (***Оригинално заглавие:*** *Хайдегер, М., 2005. Битие и време. София: АИ "Проф. Марин Дринов".*)

Hranova, A. (1995). April 1976: Namaliyavane na ezitzite. *Lirteraturen vestnik, № 22, 28.06 – 4.07. 1995, p. 12–13.* (***Оригинално заглавие:*** *Хранова, А., 1995. Април 1976: Намаляване на езиците. – Литературен вестник", бр. 22, 28.06 – 4.07.1995, с. 12– 13.*)

Tzaneva, M. (1989). *Po stranicite na "Pod igoto".* Sofiya: Balgarski pisatel (***Оригинално заглавие:*** *Цанева, М., 1989. По страниците на "Под игото". София: Български писател.*)

Yung, K. (2016). *Arhetipovete i koleltivnoto nesaznavano.* Sofiya: Lege Artis *(**Оригинално заглавие:*** *Юнг, К., 2016. Архетиповете и колективното несъзнавано. София: Леге Артис.*)